Antiquity of the Art of Writing

लेखन कलाया: प्राचीनता

Sanskrit Honours

4th Semester

C-8

Section – B

Unit-I

Dr. Jagamohan Acharya
Assistant Professor
Department of Sanskrit
Kharagpur College

लेखन कलाया: प्राचीनता

स्मृतिशास्त्रे प्रमाणम्

नारदस्मृति:

ब्रह्मा

नाकरिष्यत् यदि ब्रह्मा
लिखितं चक्षुरुत्तमम्।
तत्रेयमस्य लोकस्य
नाभविष्यत् शुभा गति:।।

याज्ञवलक्यस्मृति:

प्रमाणं लिखितं भुक्ति:
साक्षिनश्चेति कीर्तितम्।

मनुसंहिता (मेधातिथि:)

लिखितं लिखितेनेव
साक्षिमच्चैव साक्षिभि:।

वैदिकसाहित्ये लेखनकलाया: प्रमाणम्

- वैदिकसाहित्यस्य पदपाठादि लेखनकलाया: प्रमाणम्।
- स्वरादिवोधकचिह्नानि लेखनकलाया: प्रमाणम्।
- प्रातिशाख्य: लेखनकलाया: प्रमाणम्।
- ऋग्वेदस्य अक्षसूक्ते (१०/३८/८-९) लेखनकलाया: प्रमाणम् मिलति।
- ऋग्वेदे लेखनस्य प्रमाणम्-सहस्रं मे ददतो अष्टकर्ण्य:।(१०/६२/७)

वैदिकसाहित्ये लेखनकलाया: प्रमाणम्

- छान्दोग्योपनिषदि अक्षरं इति शब्दस्य प्रयोगं ।
  हिंकार इति त्र्यक्षरं प्रस्ताव इति त्र्यक्षरं तत्समम्।(२/१०)
- तैत्तिरीयोपनिषदि वर्ण तथा मात्रा इत्यस्य उल्लेखं अस्ति।(१/१)
- ब्राह्मणसाहित्यस्य गाणितिक पद्धति: लेखनकलां सूचयति।

बौद्धसाहित्ये लेखनकलायाः प्रमाणम्

- विनयपिटकम् निकाहः चेति ग्रन्थे अक्खरिक (अक्षरम्) इत्यस्य प्रयोगम्।
- लेख तथा लेखकस्य उल्लेखं –भिक्खु पाचित्तिय,
  भिक्खुणी पाचित्तिय इति बौद्धग्रन्थे
- ललितविस्तरः- बुद्धः एका लिपिशालां गतवान्। तत्र गुरुः विश्वामित्रं तं सुवर्णस्य लेखनी तथा चन्दनस्य मसी दत्तवान्।
- ललितविस्तरः- ६४ लिपिनां वर्णनं मिलति।
- जातककथा- व्यैयक्तिकं तथा प्राशासनिकं पत्रस्य उल्लेखं अस्ति।

बौद्धसाहित्ये लेखनकलायाः प्रमाणम्

- अक्खरिक- एका क्रीडा- एकः अपरस्य पृष्ठे अंगुलीद्वारा लिखति अपरः तस्य नाम वदति।
- जीवननिर्वाहं लेखनेन करणीयम् इति ।
- भिक्षुकानां अवश्यं करणीयम् कार्यं।
- सिद्धार्थस्य लिपिज्ञानं आसीत्।

जैनग्रन्थे लेखनकलाया: प्रमाणम्

- जैनसाहित्ये लिपिविषयकप्रमाणम्- पन्नावना सूत्रं, समवायाङ्ग सूत्रं, भगवती सूत्रं ।
- प्राचीनब्राह्मीलिप्या: वर्णनम्- नमो वम्भिये लिविये(नमो ब्राह्मयै लिप्यै)(भगवती सूत्रं)
- १ २ वर्णमालाया: उल्लेखं अस्ति।(भगवती सूत्रं)
- ब्राह्मी तथा खरोष्ठी लिप्या: प्रयोगम्।
- जैनभिक्षुकाणां लेखनकार्यं वर्जितम्। दण्डस्वरूप:।

रामायणे तथा महाभारते लेखनकलायाः प्रमाणम्

- महाभारते- श्रीगणेशः महर्षिवेदव्यासस्य लेखकरूपेण नियुक्तः

  औमित्युक्त्वा गणेशोऽपि बभूव किल लेखकः।

  (महाभारतं,१-१-७९)

- रामायणे- श्रीरामस्य नामाङ्कितं अङ्गुलीयकं हनुमत् सीतामातां दर्शयति।

  रामानामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यङ्गुलीयकम्।(रामायणं,५-३६-२)

- राम-लक्ष्मणनामाङ्कितं धनुषः उल्लेखं अस्ति।

  इषवो निपतिष्यन्ति रामलक्ष्मणलक्षिताः।(रामायणं,५-२१-२५)

अर्थशास्त्रे लेखनकलाया: प्रमाणम्

- लेखनकलाया: बहब: प्रमाणं मिलति।
- चूडाकरणात् परं शिशुनां लेखनकार्यं भवति-

  व्रतचौलकर्मा लिपिं संख्यानं चोपयुञ्जीत।

  (अर्थशास्त्रं,१-५-२)

- लेखनकलाया: सूचना यथा-

  आशुग्रन्थश्चार्वक्षरो लेखवाचनसमर्थो लेखक: स्यात्।

  (अर्थशास्त्रं, २-९-२८)

अर्थशास्त्रे लेखनकलायाः प्रमाणम्

- मन्त्री परिषदि राजा सचिवैः सह पत्रमाध्यमेन मन्त्रयेत्-

  पञ्चमे मन्त्रीपरिषदा पत्रसंप्रेषणेन मन्त्रयेत्।

  (अर्थशास्त्रं, १-१९-६)

- दूतप्रयोगं संकेतलिपिद्वारा –

  संज्ञालिपिभिश्चारसञ्चार कुर्यात्।

  (अर्थशास्त्रं, १-१२-८)

कामशास्त्रे लेखनकलाया: प्रमाणम्

- वात्सायनस्य कामशास्त्रे ६४ कलाया: वर्णनं अस्ति।

- तेषु पुस्तकवाचनं एका कला। नृत्यं गीतं वाद्यं पुस्तकवाचनं नाटकाख्यायिकादर्शनं..........इत्यादय:। (कामशास्त्रं)

धर्मसूत्रे लेखनकलाया : प्रमाणम्

- न्यायपूर्वकं प्रयोगविषयं लिखित्वा स्थापनियम्।

  वासिष्ठधर्मसूत्रं(६-२३)

  विष्णुधर्मसूत्रं (२६-१०,१४,१५)
- गौतमधर्मसूत्रं (८-४२)- साक्षि इत्यस्य मतं तस्य हस्ताक्षरं कृत्वा स्वीकरणीयम्।

कालिदाससाहित्ये लेखनकलायाः प्रमाणम्

- रघुवंशमहाकाव्यम्- रघोः वर्णनाप्रसंगे लेखनकलायाः वर्णनम्।

स: वृत्तचूलश्चलकाकपक्षकैः
अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः।
लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं
नदीमुखेनैव समुद्रमाविशत्।।(रघुवंशम्, ३-२)

(मुण्डनसंस्कारात् परं वर्णानां लेखनं पठनं करणीयम्)

लेखनकलायाः वैदेशिकं प्रमाणम्

- हिउयेन साङ्- चिनदेशस्य परिव्राजकः (६३०-६५७) – भारतस्य वर्णमालायां ४७ वर्णाः इति भ्रमणानन्तरं विवरणं यच्छति।
- युवान् च्यांग- चिनदेशस्य परिव्राजकः (६३०-६४५) – भारतस्य लेखनकला बहु पुरातनम्।

- अलबिरुनी- आरबदेशीय यात्री, महमद गजनी इति अनया सह भारतं आगतवान्।(१०१७-१०३०)

  तस्य पुस्तकं किताब-उल-हिंद इत्यत्र लिखति हिन्दवः लेखनकला विस्मृताः। वेदव्यासः पुनः वर्णमालायाः प्रयोगं कृतवान्।

लेखनकलायाः वैदेशिकं प्रमाणम्

- नियार्कस-(३२६ ख्री.पू.) सिकन्दरस्य सेनापतिः । एषः लिखति हिन्दवः तन्तुपटं कर्गजरूपेण प्रयोगं कृतवन्तः।
- कर्टियस(३२७ ख्री.पू.)-वृक्षस्य अन्तःस्थ वल्कलं पत्रलेखनस्य कार्येण प्रयोगम्।
- मैगस्थनीज(३०६-२९९ ख्री.पू)- चन्द्रगुप्तमोर्यस्य शासनसमये सेल्युकस् इत्यस्य दूतरूपेण मैगस्थनीज भारतं आगतवान्। तस्य पुस्तकं **इंडिका** इत्यत्र लिखति मार्गस्य प्रस्तरोपरि द्वितीयमार्गस्य दूरत्व लिखितं आसीत्।

प्रत्नलेखत: लेखनकलाया: प्रमाणम्

- पाषाण-स्तम्भ-गुहा इत्यादयोपरि खोदितं अभिलेखत: लेखनकलाया: प्राचीनता सिद्धं भवति।
- मौर्यसम्राट् अशोक: (ख्री.पू. तृतीयशतकम्)- संख्याधिका: अभिलेखा: खोदिता:।
- ब्राह्मी-खरोष्ठी लिप्यां प्राकृतभाषायां च लिखितम् अभिलेखा:।
- अभिलेख: संपूर्ण भारतवर्षत: मिलति।

प्रत्नलेखत: लेखनकलाया: प्रमाणम्

- अशोकत: पूर्वं अपि भारते लेखनकलाया: प्राचीनता आसीत्।
- अजमेरस्थ बडली ग्रामे उपलब्ध: शिलालेखे लिखितं अस्ति- **वीराय भगवते चतुसिते वसे।** भगवत: महावीरस्य ८४ वर्षे समर्पितं इति। महावीरस्य समय: ५२७। अर्थात् उत्कीर्ण: ४४३ ख्री.पू.।
- अशोकस्य अभिलेखत: प्राचीन अभिलेखं भोट्टिप्रोलुरेलिक् कास्कट्(देहावशेष पेटिका) अभिलेख:, सहगौरा ताम्राभिलेख:, प्रिपाओया बौद्धाभिलेख: इत्यादय:।
- १९२१ सिन्धुसभ्यतायां प्राप्तं लिप्या: आविस्कारादनन्तरं भारतस्य लिपिकलाया: सुदीर्घप्राचीनता सुस्पष्टम्।
- प्रायत: ४००० ख्री.पू. इति मन्यन्ते।

धन्यवाद :